

Михайло Ковальчук

СТВОРЕННЯ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПОЛКУ (ТРАВЕНЬ 1917 РОКУ)

Незважаючи на стійкий інтерес дослідників до історії українських збройних сил 1917—1921 рр., чимало аспектів цієї теми й до сьогодні не набули належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Зокрема, малодослідженими залишаються першопочатки української збройної сили. В історичній літературі немає детального аналізу/викладу обставин виникнення перших українських національних частин, а зокрема — 1-го українського ім. Богдана Хмельницького полку, створеного на початку травня 1917 р. в Києві. Проте саме цьому формуванню судилося не лише стати першою українською військовою частиною після Лютневої революції, але й відіграти важливу роль у політичних подіях 1917 р., що призвели до народження Української Народної Республіки.

Серед досліджень, які належать перу діаспорних істориків, найбільш повно створення Богданівського полку відображено у першому томі праці Дмитра Дорошенка з історії Української держави 1917—1923 рр. (виданому 1932 р.)¹. Однак, описуючи ті події, Д. Дорошенко спирався лише на матеріали київської преси і власні спогади. Вузька база доступних дослідникові джерел, серед яких не виявилось ні документів, ні мемуарів інших сучасників, обмежила інформативність його розповіді. Втім, порівняно з надміру узагальненими роботами інших діаспорних істориків, праця Д. Дорошенка, безумовно, містить найдокладніший опис виникнення Богданівського полку². У сучасних розвідках, присвячених добі

¹ Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923 рр.* — Т. I: *Доба Центральної Ради.* — Київ, 2002. — С. 247–249.

² Див.: Винниченко В. *Відродження нації.* — Ч. I. — Київ–Відень, 1920. — 348 с.; Христюк П. *Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр.* — Т. I. — Відень, 1921. — 152 с.; Шаповал М. *Велика революція і українська визвольна програма.* — Прага, 1927. — 333 с.; Верига В. *Визвольні змагання в*

Центральної Ради³ та зокрема збройним силам УНР⁴, обставини створення Богданівського полку розглядають занадто схематично; історики й сьогодні, торкаючись цієї теми, переважно спираються на відомості Д. Дорошенка. Зазначимо, що недостатнє вивчення історії Богданівського полку, як і інших українських військових формувань у російській армії у 1917 р., подекуди спотворює знання про епоху. Скажімо, у працях деяких сучасних російських істориків до національних частин російської армії зараховано навіть бурято-монгольські підрозділи (що існували радше в проекті), але про 1-й український ім. Богдана Хмельницького полк немає жодної згадки⁵. Отже, існує об'єктивна потреба вивчити докладно і всебічно історію першої української національної військової частини — й передусім обставини її створення. Тож спираючись на документи, віднайдені у вищих державних та військово-історичних архівах України й Росії, матеріали київської преси і спогади сучасників, ми спробували відтворити історію виникнення Богданівського полку й розкрити значення пов'язаних із цим фактом подій для розвитку українського національного руху в 1917 р.

Падіння царського самодержавства в Російській імперії у березні 1917 р.* відкрило перед українським народом можливість національного відродження — і в Україні жваво розгорнулися національно-демократичні процеси. Вже в середині березня у

Україні (1914–1923 рр.). – Т. 1. – Жовква, 1998. – 524 с. та ін. Спираючись на дані Д. Дорошенка й матеріали преси, деякі ветерани національно-визвольної боротьби також зверталися до окремих сюжетів з історії створення Богданівського полку (див.: Монкевич Б. Піонери українського війська // Табор. – 1927. – Ч. 4. – С. 9–18; Кедровський В. Хто був першим командиром першого українського ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку? // Дороговказ. – 1967. – Ч. 16. – С. 8–9).

³ Коциленко О. «Сто днів» Центральної Ради. – Київ, 1992. – 204 с.; Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник. – Київ, 1997. – 237 с.; Логвиненко І. Политическая деятельность Украинской Центральной рады. – Глобино, 2000. – 96 с.

⁴ Зінкевич Р. Український національний рух в армії доби Центральної Ради та визвольних змагань українців в 20 – 30-х рр. ХХ ст. // Національно-визвольна боротьба 20–50-х років в Україні. – Київ–Львів, 1993. – С. 81–91; Зінкевич Р., Химиця Н. Формування українських національних збройних сил у 1917 р. // Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – 1995. – С. 31–36; Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918 рр. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – 228 с.

⁵ Див.: Марков О. Русская армия 1914–1917 гг. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 106.

* Тут і далі всі дати подано за новим стилем.

деяких колах української громадськості з'явилась ідея відродити національні збройні сили. Власного війська Україна не мала з кінця XVIII ст., коли разом із рештками автономії Гетьманщини російський уряд ліквідував і останні козацькі полки.

Лідером групи, що відразу ж після Лютневої революції висунула гасло відродження української армії, став відомий громадсько-політичний діяч, харківський адвокат Микола Міхновський. Активно займаючись політикою з юнацьких років, М. Міхновський ще 1900 р. сформулював ідею державної

незалежності України, відтак ставши родоначальником новітнього українського націоналізму. У роки Першої світової війни він перебував на російській військовій службі у Києві як підпоручник окружного військового суду⁶. У цей час М. Міхновський, як свідчать джерела, висунув ідею створити в російській армії українську військову формацію, що могла би стати зародком майбутньої української армії. Він знайшов однодумців серед офіцерів-українців київської залози, які в березні 1917 р. відкрито підтримали гасло відродження української збройної сили, — це були начальник штабу розташованої в Києві запасної бригади полковник Волошин, командир 254-ї Рязанської дружини полковник М. Глинський, командир гарматного дивізіону полковник В. Сварика, полковник Піщанський та ін. Приєднався до цієї групи військовиків і ветеран російсько-турецької війни 1878—1879 рр., відставний генерал Нужджевський.

Переконаний націоналіст-самостійник, М. Міхновський вважав, що саме створення власної армії стане першим кроком до побудови Української держави. З перших днів революції він разом зі

Микола Міхновський

⁶ Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. — Київ, 2006. — С. 201—204.

своїми прихильниками розгорнув агітаційну роботу серед молоді київських військових шкіл і училищ, студентів та вояків, закликаючи їх до організації національного війська. 19 березня 1917 р. в Києві відбулося перше українське військове віче, учасники якого визнали необхідним створення української національної армії⁷. На зборах українців — вояків, офіцерів, військових лікарів та чиновників київської залоги, — що пройшли 22 березня, було ухвалено домагатися від російської влади дозволу на сформування 1-го українського ім. Богдана Хмельницького полку. З цією метою обрано Установчу українську військову раду, до складу якої увійшли полковник М. Глинський, генерал М. Іванов, поручник В. Євтимович, прапорщик Ган та ін.⁸. Рада звернулася до всіх вояків-українців із закликом пам'ятати, що віднині вони входять до складу української національної армії, яка «служить і служитиме спільній нашій отчизні, оновленій Державі Російській, обороняючи її свободу і незалежність до останньої краплі крові»⁹.

Діяльність групи М. Міхновського не знайшла підтримки не лише з боку російських, але й українських політичних сил. Саме в той час, як військовики розпочали створення національних частин, представники провідних українських партій і організацій 17 березня 1917 р. створили в Києві керівний орган національного руху — Українську Центральну Раду. Очолена визначним українським діячем професором М. Грушевським, Центральна Рада у перші тижні свого існування складалася виключно із заклопотаних політичними питаннями інтелігентів, які зовсім не цікавилися військовими справами.

24 березня 1917 р. виділений зі складу Установчої української військової ради комітет охочекомонного полку ім. Богдана Хмельницького видав «Універсал до народу українського», в якому закликав створити з добровольців, не зобов'язаних нести військову службу, Український охочекомонний (добровольчий) полк ім. Бог-

⁷ Євтимович В. *Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві.* — Львів, 1937. — С. 48–53; Государственный Архив Российской Федерации (Далі — ГАРФ). — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 47.

⁸ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 47.

⁹ Український національно-визвольний рух. *Березень—листопад 1917 року. Документи і матеріали.* — Київ, 2003. — С. 48–49; ГАРФ. — Ф. 1778. — Оп. 1. — Д. 244. — Л. 7.

дана Хмельницького¹⁰. Сама назва цього формування говорить про намір відродити українську військову традицію часів Гетьманщини. «Охочекомонними», «охотницькими» полками називалися наймані військові формування Лівобережної Гетьманщини XVII—XVIII ст., які комплектувалися з добровольців — «охотників», що вступали на військову службу за власним бажанням, а не з обов'язку¹¹. Ім'я великого українського гетьмана, творця козацької держави Богдана Хмельницького, також мало нагадати сучасникам про славні й героїчні традиції минулого.

Утворений наприкінці березня 1917 р. з ініціативи М. Міхновського Український військовий клуб ім. Павла Полуботка також ухвалив рішуче домагатися від російської влади організації українського полку ім. Богдана Хмельницького¹². Установча українська військова рада (що невдовзі прийняла назву Українського військового організаційного комітету) підготувала проект організації українського полку відповідно до штатів російської армії. 17 квітня 1917 р. цей проект, названий «Положенням про український загін», було направлено до російської ставки. У Києві Полуботківський клуб та Військовий організаційний комітет відразу ж узялися за активну агітаційно-пропагандистську роботу серед вояків залогі й тих, хто вирушав на фронт. Розповсюджувано листівки із закликом до створення Українського охочекомонного полку, резолюціями українських військових зборів тощо.

На перший погляд, в організації національних частин у складі російської армії не було нічого нового — сама російська влада в роки Першої світової війни вдавалася до таких заходів. Ще з 1915 р. в російському війську діяли югославська та дві сербські дивізії, що входили до складу Румунського фронту й розташовувалися в межах Одеського військового округу¹³. В Прибалтиці росіяни створювали латиські стрілецькі бригади. Існували навіть формування з

¹⁰ Український національно-визвольний рух. — С. 50–51; Центральний Державний Архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. — Ф. 4100. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 20.

¹¹ Див.: Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. — Київ, 2006. — С. 66.

¹² Велика українська революція (Матеріали до історії відновлення української державності). Календар історичних подій за лютий 1917 року — березень 1918 року. — Нью-Йорк, 1967. — С. 10; Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 60; Євтимович В. Військо йде... — С. 81.

¹³ Марков О. Русская армия 1914–1917 гг. — С. 106.

Михайло Грушевський

шувався в Києві, а частини — в Борисполі, Полтаві, Бережанах, Чугуєві, Білгороді¹⁶.

Перебування в Україні польських військових формувань викликало занепокоєння української громадськості, якій було добре відоме бажання поляків відродити велику Польську державу, включивши до її складу й українські землі¹⁷. «Притокою* для агітації Михновського і Ко послужила справа формації польської

колишніх полонених чехів та словаків. На початку квітня 1917 р. на теренах Київського військового округу (КВО) розпочалося її розгортання в бригаду, причому Головний начальник КВО генерал М. Ходорович неабияк посприяв у цій справі¹⁴. Однак найвідомішими в російській армії були польські національні формування, що існували від самого початку війни. В 1914 р. виник т. зв. Пулавський легіон, який згодом було розгорнуто в бригаду, що діяла на російському Південно-Західному фронті¹⁵. 21 лютого 1917 р. на базі бригади почали формувати польську стрілецьку дивізію — також на теренах КВО. Її штаб розта-

¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 1—4; Рутыч Н. *Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. Материалы к истории Белого движения.* — Москва, 2002. — С. 331.

¹⁵ Див. докладніше: Папакін А. Г. *Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни* // *Наука. Релігія. Суспільство.* — 2004. — № 4. — С. 32—43.

¹⁶ Bagiński H. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914—1920.* — Warszawa, 1921. — S. 55; Zatorski A. *Dzieje pułku Białgorodzkiego — 1 Polskiego Pułku Rewolucyjnego w Rosji.* — Warszawa, 1960. — S. 19.

¹⁷ У вітчизняній історіографії Г. Савченко першим звернув увагу на те, яке значення для розвитку українського військового руху мало формування польських частин, див.: Савченко Г. *Польські військові формування як чинник розгортання українського військового руху в російській армії (березень—травень 1917 р.)* // *Етнічна історія народів Європи.* — 2001. — Вип. 8. — С. 85—89.

* Приводом.

дивізії. Се була одна з тих яскравих дурниць, котрими було багате російське правління на Україні [...], — згадував голова Української Центральної Ради М. Грушевський. — І так в центрі України, під самим Києвом, зарілось від польських панів, що побренькували шабельками, бундючилися своїми польсько-державними планами і, як звичайно, давалися взнаки своєю шляхетською пихою і в баришпільській околиці і в самому Києві, де аж зарілося від сих “товаришів”, польських хоругв, і вони муляли очі всім, а особливо українцям»¹⁸. 14 квітня 1917 р. в Києві саме розпочався з'їзд військових делегатів відділів польської дивізії, що мав обговорити ідейне підґрунтя й перспективи відродження польської збройної сили¹⁹. Українські демократичні кола з тривогою спостерігали за військовою активністю поляків, не маючи змоги їй перешкодити. Соціал-демократична «Робітничка газета» закликала українських селян бути пильними, з огляду на плани польських експансіоністів: «Польській шляхті особливо важно не бути випхнутими з України»²⁰. Військова активність поляків підштовхувала до дій і прихильників створення української армії. М. Міхновський та його однодумці розглядали факт існування польських частин як своєрідний прецедент, який могли б використати й українці. Водночас вони вбачали в загрозі польської експансії ще один зручний привід для організації українського війська.

Втім, незалежно від будь-яких зовнішніх чинників, український рух у російській армії після Лютневої революції переживав стрімке піднесення. Багатотисячні маси вояків-українців із радістю зустріли звістку про падіння царського режиму й початок національного відродження України. Вже у квітні 1917 р. в російських військах пройшла хвиля численних мітингів вояків та офіцерів-українців, котрі підтримали діяльність Української Центральної Ради й гасло автономії України²¹. Піднесення українського руху в армії спонукало групу М. Міхновського до подальших кроків на шляху до створення національних військових формувань. 10 квітня в Києві з ініціативи Українського військового клубу ім. Павла Полуботка відбулося віче військовиків-українців, на якому йшлося

¹⁸ Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 111.

¹⁹ Bagiński H. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*. — S. 56.

²⁰ Селяне, бережіться // Робітничка газета. — 1917. — 1 квіт. — № 3. — С. 1.

²¹ ГАРФ. — Ф. 1778. — Оп. 1. — Д. 244. — Л. 136.

про необхідність організації «української національної армії з усіма родами зброї». Учасники віча ухвалили домагатися «виділення на фронті всіх українців в окремі національні частини з українським старшинством; а в запіллі — формування чисто українських полків»²².

Однак реалізувати подібні плани було неможливо без дозволу вищого російського командування. Навіть питання про створення 1-го українського ім. Богдана Хмельницького полку залишалося відкритим. Повідомлене про ініціативу Полуботківського клубу російське командування зволікало з принциповим вирішенням справи. У колишній царській імперії українців, на відміну від чехів чи поляків, вважали лише «малоросійською гілкою» єдиного російського народу — тож заохочувати будь-які вияви їхнього сепаратизму (а тим більше у формі створення окремих військових частин) із позиції російських державних інтересів було вкрай небажано. Навіть в умовах гострої нестачі на фронті боєздатного людського елемента військового керівництво на чолі з Верховним головнокомандувачем генералом М. Алексеевим не наважувалося дати дозвіл на формування з добровольців української частини.

Та поки в російській ставці вагалися, як бути з вимогами українців, заклик Полуботківського клубу до створення в Києві української військової частини був почутий на фронті. Чимало офіцерів і вояків-українців стали звертатися до свого начальства з проханням перевести їх до українського полку, який, як вони гадали, мав формуватися в Києві. Уже 2 квітня 1917 р. штаб КВО в телеграмі до головнокомандування повідомляв, що «деякі офіцери та вояки фронтних [і] запасних полків клопочуться про відправку їх до Українського легіону, що формується в Києві»²³. У відповідь зі ставки 7 квітня нарешті повідомили, що «Український легіон може формуватися лише з осіб, незобов'язаних військовою службою, тобто тих, які не досягли призовного віку або ж переросли термін призовної служби»²⁴, хоча, наприклад, до польської дивізії могли

²² Український національно-визвольний рух. — С. 87–88; Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 112; Стефанів З. Українські збройні сили 1917–21 рр. — Ч. I: Доба Центральної ради й Гетьманату. — 1947. — С. 10.

²³ Российский государственный военно-исторический архив (Далі — РГВИА). — Ф. 2003. — Оп. 2. — Д. 1034. — Л. 8.

²⁴ Там же. — Ф. 2003. — Оп. 2. — Д. 1034. — Л. 8; Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 2.

переводитись офіцери й вояки з діючої армії. Однак після втручання політичного відділу російського військового міністерства штаб Верховного головнокомандувача скасував навіть це рішення, визнавши формування українських національних частин взагалі неприйнятним. Будь-які заходи в цьому напрямку, як вказувалося, могли лише дезорганізувати єдність фронту й послабити боєздатність російської армії.

Однак потік рапортів із проханням про переведення до Українського легіону не припинявся. Штабу КВО не лишалося нічого іншого, окрім як пересилати їх до ставки²⁵. Зокрема, 14 квітня черговий генерал при Верховному головнокомандувачеві П. Кондзевський повідомив штаб Південно-Західного фронту про надходження значної кількості таких прохань²⁶. На ім'я військового міністра російського Тимчасового уряду О. Гучкова також надходили прохання аналогічного змісту від офіцерів-українців²⁷.

Бажання служити в українській частині виявили й вояки розташованих в Україні запасних частин та новобранці. В Кременчуці кілька тисяч мобілізованих категорично зажадали, щоб їх відправили до українського полку (серед населення Південної Київщини ще сильними були козацькі традиції та пам'ять про минуле). Військові начальники на місцях не мали жодної інформації про формування українського полку — тож тих, хто виявляв таке бажання, відправляли до Києва, де їхню подальшу долю мало вирішити вище начальство. Завдяки цьому на етапно-розподільчих пунктах Києва вже до середини квітня 1917 р. зібралось близько 3 тис. вояків та новобранців, що прагнули служити саме в українській частині. Несподівано навіть для командування округу ця людська маса виявила тверду рішучість невідступно домагатися свого, ухваливши на зборах не їхати на фронт у загальному порядку, а лише в складі українського полку. Коли ж «добровольцям» повідомили, що такого полку не існує і створювати його не планують, на допомогу їм прийшов Український військовий клуб ім. Павла Полуботка. Члени клубу розгорнули серед новобранців та вояків посилену агітацію за створення української національної армії, зокрема, поширювали й листівки відповідного змісту. Усі ці заклики знаходили жвавий

²⁵ Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 1, 3.

²⁶ Там же. — Л. 1.

²⁷ Там же. — Ф. 2067. — Оп. 2. — Д. 446. — Л. 536.

відгук серед «трьох тисяч» (М. Грушевський писав у спогадах, що вояки «підпали агітації полуботківських елементів»)²⁸. На численних мітингах і зборах вояки та новобранці ухвалили не вирушати на фронт, допоки з них не буде сформовано 1-й український полк ім. Богдана Хмельницького. Спроби начальства відправити непокірних новобранців на фронт не дали жодних результатів. «Три тисячі» не відмовилися від своїх вимог навіть тоді, коли за розпорядженням командування КВО їх було позбавлено казарм і харчів. За сприяння офіцерів київської залогої, близьких до групи М. Міхновського, «трьом тисячам» було нелегально передано з інтендантських складів деякі запаси продовольства й одягу.

Виявивши пряму непокору військовому начальству, вояки-українці разом із тим визнали над собою владу Центральної Ради як найвищого органу українського національного руху. До Педагогічного музею, місця засідань Ради, вони вислали депутацію з проханням посприяти задоволенню їхніх вимог. «Сі три тисячі опинились буквально на тротуарі Васильківської улиці, проти Караваєвської, де містилася касарня. Вони вдалися під опіку Ц. Ради, просячи, щоб вона заступилась за них, і заявляючи, що вони з повною готовністю підуть зараз на фронт, коли їм дадуть український прапор і признають українським полком, інакше ні, — згадував М. Грушевський. — Провідником їх депутації був якийсь піп (о. М. Маринич. — М. К.), що зв'язався з сею акцією як будучий полковий піп сього українського полку, і дійсно був потім полковим попом полку Богдана Хмельницького; був чоловік непоказний, не бойкий на слово, але упертий і витривалий, очевидно, сильний випивох, але при тім, може бути, й справді щирий патріот; без сумніву, він вложив в сю справу багато своєї ініціативи і вмів її виходити»²⁹. Однак керівництво Центральної Ради не виявило надмірного бажання клопотатися про організацію українського полку, як і загострювати відносини з революційною російською владою. Відсутність інтересу до військових справ була взагалі характерною рисою помірковано-демократичних і соціалістичних українських партій, що відігравали провідну роль у Центральній Раді. Тож далі висловленого співчуття воякам-українцям справа не пішла.

²⁸ Грушевський М. Спомини. — С. 126.

²⁹ Там само.

Головний начальник КВО генерал М. Ходорович був надзвичайно стурбований вимогами «трьох тисяч». Ставши свідком посилення українського національного руху після Лютневої революції, генерал побоювався можливих ексцесів у разі, якщо проти непокірних новобранців довелось би застосувати силу. Та й військ у розпорядженні М. Ходоровича практично не було, за винятком кількох запасних частин і підрозділів ополчення. Генерал спробував було порозумітися з Українською Центральною Радою, щоб за її допомогою заспокоїти «три тисячі», однак М. Грушевський заважив йому, що втручатись у військові справи українське керівництво не стане³⁰. М. Ходоровичу після цього залишалось тільки бомбардувати телеграмами штаб Південно-Західного фронту (якому КВО підлягав як прифронтовий), запитуючи, як йому бути з «трьома тисячами». Проте головнокомандувача фронту, уславленого російського воєначальника генерала А. Брусілова ці запити лише драгували, оскільки він і сам не знав, що робити з такою кількістю бунтівливих вояків-новобранців. Зрештою, М. Ходоровича в штабі фронту звинуватили у відсутності ініціативи й надмірній нервозності — генерал таким чином дуже швидко опинився у черзі на звільнення з посади³¹.

У штабі Південно-Західного фронту й справді не мали чіткого уявлення про те, що робити з «трьома тисячами» на київських етапно-розподільчих пунктах. Від своєї агентури А. Брусілов одержував повідомлення про те, що українці у Києві можуть підняти повстання проти Тимчасового уряду, якщо проти них застосувати силу. І хоча ця інформація була досить сумнівною, за розпорядженням головнокомандувача на охорону головних залізничних вузлів поблизу Києва було спішно спрямовано частини 1-ї гвардійської кінної дивізії. До самої ж української столиці було направлено гвардії кірасирський полк; 20 квітня 1917 р. перші ешелони кірасирів прибули до Святошина й Боярки³². «Розставивши кінноту вздовж залізниці, штаб фронту віддав розпорядження про розвантаження Київського розподільчого пункту,

³⁰ Завадський В. *Знахідки до історії 1-го Українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького* // Календар «Дніпро». — Львів, 1928. — С. 114.

³¹ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 51.

³² Там же. — Л. 52; Розенишльд-Паулін В. *Участие в Белом движении. Жизнь за рубежом*. — Париж, [б. д.]. — С. 92.

на якому, згідно з повідомленнями штабу округу, поширювалася пропаганда ідеї української самостійності, — згадував співробітник штабу фронту, штабс-капітан М. Удовиченко. — Кажали не раз тоді, що розвантаження Київського пункту дасть змогу переправити увесь цей люд на фронт, вирвавши його з павутини самостійницької пропаганди туди, де рух ще не пішов далі українізації»³³.

Та навіть стягуючи до Києва війська, обережний генерал А. Брусілов прагнув уникнути прямої конфронтації з українськими національними організаціями. 19—21 квітня 1917 р. в Києві саме проходив скликаний Центральною Радою Український національний конгрес, на якому було переобрано її склад та сформульовано цілі й завдання національного руху. До нового складу Ради ввійшли повноважні представники національних громад усіх регіонів країни, а серед них і члени Українського військового клубу ім. Павла Полуботка — М. Міхновський, полковник М. Глинський, полковник Піщанський та ін.³⁴.

У ці ж дні Київ відвідав військовий міністр російського Тимчасового уряду А. Гучков³⁵. 20 квітня 1917 р. він прийняв депутацію від Національного конгресу (М. Міхновський, Д. Дорошенко, С. Ерастов) та делегацію членів Українського військового організаційного комітету (генерал М. Іванов, полковники М. Глинський і В. Сварика). Міністр вислухав прохання дати дозвіл на формування українських військових частин, але ухилився від прямої відповіді, заявивши, що організація будь-яких національних частин є занадто важливою справою, щоб вирішувати її без глибокого й всебічного обміркування³⁶. У той же час А. Гучков віддав розпорядження розгорнути польську дивізію в корпус³⁷. Усе це недвозначно засвідчило, що український військовий рух, незважаючи на заяви його представників про готовність до кінця захищати «революцію і свободу», не викликав симпатій у російського керівництва.

³³ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 52.

³⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. — Т. 1. — Київ, 1996. — С. 65.

³⁵ *Пребывание А. И. Гучкова в Киеве // Киевская мысль. — 1917. — 7 апр. — № 92. — С. 1—2.*

³⁶ *Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1920). — Мюнхен, 1969. — С. 95; ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 50.*

³⁷ *Bagiński H. Wojsko Polskie na Wschodzie 1914—1920. — S. 107.*

Незважаючи на фактичну відмову російської влади задовольнити українські вимоги, група М. Міхновського спробувала використати двозначну відповідь А. Гучкова у власних інтересах. З трибуни національного конгресу голова Полуботківського клубу повідомив, начебто головнокомандувач Південно-Західного фронту А. Брусілов дав дозвіл на організацію в Києві української бригади, а військовий міністр дозволив сформуванню ще одну³⁸. Не здогадавшись поцікавитися, на які дані спирається М. Міхновський, члени конгресу зустріли його заяву гучними оплесками. Та все ж та обставина, що М. Міхновський «надто оптимістично» переказав відповідь А. Гучкова на українські вимоги, не залишилась таємницею для сучасників³⁹. Подібними «заявами» можна було підбадьорити на деякий час вояків-українців на київських етапах, але неможливо було насправді вирішити питання українського полку. 25 квітня 1917 р. товариш голови Українського військового організаційного комітету полковник Піщанський направив до Петрограда телеграму з проханням затвердити положення про український загін⁴⁰. Того ж дня помічник військового міністра генерал О. Новицький повернув клопотання з зауваженням про те, що вимоги комітету «неможливі, оскільки розпилюють і без того недостатнє матеріальне постачання армії»⁴¹. Так російська військова влада остаточно відхилила проект створення української військової частини.

Помітної реакції з боку Києва така позиція офіційного Петрограда не викликала. Переважна більшість українських політиків виявляла байдужість до справи відродження національної армії; Український національний конгрес, як і Центральна Рада, значно більше уваги на своїх засіданнях приділяв питанню державного устрою Росії. Обговорювали перспективи розбудови українського війська лише на засіданнях Полуботківського клубу та Українського військового організаційного комітету⁴².

Причина такого становища полягала в тому, що українські соціалістичні партії, які навесні 1917 р. мали вирішальний вплив у національному русі, ставилися негативно до ідеї створення

³⁸ *Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 54.*

³⁹ *Галаган М. З моїх споминів. – Київ, 2005. – С. 210.*

⁴⁰ *ГАРФ. – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 244. – Л. 25, 139.*

⁴¹ *РГВИА. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 1034. – Л. 13–14.*

⁴² *Галаган М. З моїх споминів. – С. 211–212.*

регулярної армії. Виходячи з догм марксистського вчення, Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) розглядала військо як «знаряддя сили» в руках «панівних класів». Відтак усі спроби розбудувати національну армію керівництво українських соціал-демократів неодмінно засуджувало. Всеукраїнська конференція УСДРП, що відбулася в середині квітня 1917 р. в Києві, навіть не розглядала питання про українські військові частини. На шпальтах «Робітничої газети» (друкованого органу ЦК УСДРП) лідер партії В. Винниченко гостро і в'їдливо критикував діяльність групи М. Міхновського: «Кривавий чад всесвітньої різниці, що стоїть на фронтах, дим імперіалістичних смолоскипів, що куряться вже три роки в руках капіталістичних різників — шугнув і в голови щойно визволених національних кріпаків. Замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат, свіжою кров'ю, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани-державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутись, острогами дзеленьчати, нагаєм помахувати [...]»⁴³. В іншій статті В. Винниченко застерігав українське суспільство від культу збройної сили, «козацьких бунчуків» та «українського імперіалізму». У закличках будувати національну армію він побачив лише «кров, застарілу ненависть, цвіле козаколюбство»⁴⁴. «Не “своєї армії” нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій, — писав В. Винниченко. — Не українську регулярну армію нам треба організувати, а — всіх українців салдатів освідомити, згуртувати, організувати; українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо, свідоме своїх народних, а не салдацьких кастових інтересів, щоб воно не було і змогло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали... Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі»⁴⁵.

Інші українські партії та організації також не виявили бажання підтримати заклик до створення українського війська, що суперечив гаслу про «єдиний революційний фронт», висунутому російськими революційними організаціями. З надзвичайною

⁴³ Київ, 8 квітня 1917 р. // *Робітничка газета*. — 1917. — 8 квіт. — № 7. — С. 1.

⁴⁴ *Український національно-визвольний рух*. — С. 191–192.

⁴⁵ *Там само*. — С. 192.

обережністю поставилися до відродження національного війська українські автономісти-федералісти — поміркована й далека від будь-яких військових справ група інтелектуалів. Їхній часопис «Нова Рада» висловився на своїх сторінках проти «мілітарної поезії [...] хоч би й у формі козаколюбства, під удари тулумбасів і барабанів»⁴⁶. Лише Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), що навесні 1917 р. переживала організаційне становлення, підтримала ідею виділити вояків-українців в окремі полки. Але соціалісти-революціонери надавали цьому питанню другорядного значення, також вважаючи регулярну армію потенційним зняряддям у руках «контрреволюції»⁴⁷.

Та все ж, не поділяючи ідеї створення української армії, лідери Центральної Ради й партійні керівники зі співчуттям поставилися до вояків та новобранців, які опинились у скрутному становищі через свою відданість національній ідеї. 26 квітня голова Центральної Ради М. Грушевський телеграфував російському військовому міністрові А. Гучкову, прохаючи вирішити справу формування українського загону⁴⁸. Однак рішення в Петрограді вже було ухвалено і клопотання залишилося без відповіді.

Відмова Петрограда дати дозвіл на формування українського полку лише загострила ситуацію з «тьрьома тисячами» на київських етапно-розподільчих пунктах. Що більш невизначеною ставала доля українського полку, то радикальнішими робилися настрої вояків. Їхня рішучість за всяку ціну організуватись у 1-й український полк не похитнулася навіть перед загрозою суворої кари за невиконання наказів військового начальства. У двадцятих числах квітня ситуація фактично вийшла з-під контролю військової влади: незважаючи на прямий наказ, вояки й новобранці категорично відмовилися вирушати на фронт, допоки з них не буде сформовано українську військову частину. Їхня кількість на цей час перевищила 3,5 тис. завдяки новим групам добровольців. Приєднувалися як щирі патріоти, так і, нерідко, ті, хто просто не хотів їхати на фронт. Командування КВО в особі генерала М. Ходоровича почувалося геть безпорадним, не наважуючись на жодні рішучі дії.

⁴⁶ Цит. за: Грушевський М. Спомини. — С. 126.

⁴⁷ Резолюції установчого з'їзду УПСР з військового питання див.: Український національно-визвольний рух. — С. 133.

⁴⁸ ГАРФ. — Ф. 6978. — Оп. 1. — Д. 512. — Л. 1.

Попри те, що ситуація ставала критичною, громадськість Києва була мало поінформована про неї. Увага киян у ці дні була прикута до аварії, що сталася на міській електростанції 26 квітня 1917 р., коли внаслідок повені станція вийшла з ладу й півмільйонне місто залишилося без електроенергії⁴⁹. Спецвипуски газет було повністю присвячено обставинам катастрофи, підозрювали навіть саботаж «контрреволюціонерів». Київський виконавчий комітет громадських організацій, що виконував функції міської влади, був цілковито заклопотаний відновленням роботи електростанції. Події, пов'язані з вимогами вояків-українців, проходили для більшості мешканців Києва непоміченими. Коли ж за кілька днів ситуація з «трьома тисячами» геть загострилася, це виявилось несподіванкою не лише для мешканців міста, але й для громадських та революційних організацій.

Представники російської революційної демократії звернулися по пояснення до керівного органу українського національного руху — Центральної Ради. В суботу 28 квітня на нараду виконкому київської Ради солдатських і офіцерських депутатів, скликану для обговорення ситуації з вояками-українцями, прибули представники українських організацій — голова Центральної Ради М. Грушевський, його заступник В. Винниченко, голова Полуботківського клубу М. Міхновський та полковник М. Глинський. Уже на початку засідання М. Грушевський заявив, що вимоги вояків-українців щодо створення українського полку потрібно задовольнити, оскільки російський уряд дозволив польські військові формування: «Питання про націоналізацію армії підняла партія меншості — поляки, тепер українці з фронту вимагають виявити нашу активність в справі формування українських частин, погрожуючи прийти сюди». Йому опонував депутат Ради солдатських і офіцерських депутатів, військовий чиновник Скловський, якого лякала перспектива українізації військових частин та дезорганізації російської армії. «З 000 українських вояків — це симптом, якщо ми їх сформуємо і відправимо, інші українці, там, на фронті, також захочуть створити свої полки — кинуть фронт і прийдуть сюди», — заявив Скловський. «Стихійності не буде, оскільки ми беремося

⁴⁹ Затопление электрической станции // Киевская Мысль. — 1917. — 14 апр. — № 97. — С. 1.

планомірно і поступово організувати українську армію!» — рішуче заявив у відповідь М. Міхновський, якого підтримав і полковник М. Глинський⁵⁰. Однак більшість промовців з російського боку, навіть визнаючи право українців на створення власних збройних сил, виступили проти негайного сформування українського полку — з огляду на «наявні технічні труднощі» й загрозу дезорганізації фронту. Даремно українські представники раз у раз покликалися на приклад поляків та застерігали не ігнорувати прагнення вояцьких мас. Їхні опоненти одноставно стверджували, що лише Всеросійські установчі збори правочинні вирішувати такі важливі питання, як зміни в комплектуванні російської армії. Лунали й перестороги проти розпалювання національної ворожнечі. Насамкінець присутній на нараді член Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, полковник Ліперовський закликав українські організації вмовити «три тисячі» вирушити на фронт у загальному порядку.

Проте українських представників аргументи російської сторони не переконали. На об'єднаному засіданні виконкомів київських Рад військових, робітничих депутатів, громадських організацій, президії коаліційної Ради студентства, що відбулося ввечері того ж дня, представники Центральної Ради й Полуботківського клубу наполягали, що з новобранців має бути сформовано український полк⁵¹. Дебати були емоційними та... безрезультатними. Голова виконавчого комітету київської Ради об'єднаних громадських організацій М. Страдомський змушений був ні з чим закрити засідання, запропонувавши громадським організаціям ухвалити резолюції щодо формування українського полку, щоб обговорити їх уже наступного дня.

Пізно ввечері 28 квітня Центральна Рада винесла постанову, де вказувала, що єдиним виходом із ситуації може бути лише сформування українського полку: «Щодо 3 000 солдатів, які припадком, без усякої агітації з боку українських організацій, через недбалість воєнних властей зібралися в Києві і за прикладом польських легіонів домагаються формування їх в український

⁵⁰ *Совещание исполнительных комитетов Совета солдатских и офицерских депутатов с представителями украинских организаций // Воин свободной России. — 1917. — 20 апр. — № 4. — С. 2.*

⁵¹ *Там же.*

полк, Центральна Рада не бачить іншого виходу, як сформувати з них український полк й задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт в виді української військової одиниці. Інакше сей стихійний рух, не направлений в відповідному напрямі, може викликати за-колот в тилу і на фронті і тим пошкодити справі оборони і укріплення нового ладу»⁵². Щоправда, разом із тим наголошувалося, що «формування дальших українських частин має робитися тільки з запасних тилових, а не з фронтових частин. Приналежні до фронтових частин солдати, які б опинилися надалі в Києві, не можуть претендувати на формування з них окремих українських частин»⁵³.

Український військовий клуб ім. Павла Полуботка у своїй резолюції теж рішуче підтримав вимогу новобранців-українців сформувати з них український полк (наголосивши, що на фронт його бажано відправити до окремої української дивізії), а також звернувся до вищого командування з проханням здійснити поступову українізацію тих частин російської армії, в яких переважали українці⁵⁴.

Виконавчий комітет Ради військових депутатів КВО обговорив ситуацію з 3 тис. українських новобранців лише в другій половині дня 29 квітня. Присутнім на засіданні головному начальнику округу генералу М. Ходоровичу, його начальнику штабу генералу Н. Бредову та коменданту Києва генералу Цицовичу не довелося довго переконувати членів комітету у шкідливості формування українських частин в умовах воєнних дій. Ставлячись «в принципі зі співчуттям до порушеного товаришами вояками питання про організацію українських частин», виконком ухвалив із міркувань «технічного характеру» — з огляду на загрозу дезорганізації єдиної військової структури — вважати створення українського полку шкідливим і відправити вояків-українців на фронт у загальному порядку⁵⁵.

Ввечері 29 квітня відбулося об'єднане засідання виконкомів київських громадських та військових організацій, на якому було оголошено ухвалені у справі «трьох тисяч» резолюції. На засіданні були присутні генерали М. Ходорович і Н. Бредов, а також уперше

⁵² Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 68.

⁵³ Там само.

⁵⁴ *Советские исполнительные комитеты Совета солдатских и офицерских депутатов с представителями украинских организаций // Воин свободной России. — 1917. — 20 апр. — № 4. — С. 2.*

⁵⁵ Там же.

запрошені представники самих вояків-українців. Утім, цей захід мав суто інформативний характер. До резолюції виконкому Ради військових депутатів КВО приєдналися Рада робітничих депутатів і Рада коаліційного студентства. Після звичних уже застережень начальника округу М. Ходоровича, що кожне нове формування обернеться для російської армії величезними труднощами, представники революційної демократії закликали вжити всіх сил, щоб переконати вояків вирушити на фронт. Звичайно, це було зовсім не те, що хотіли почути вояки-українці. Спільна заява виконкомів Рад робітничих, військових і студентських депутатів про неохитність їхньої позиції, зроблена наприкінці засідання, викликала серед делегатів вояцтва, як зазначалось у протоколі, «сильне хвилювання»⁵⁶. У збудженому й тривожному настрої представники «трьох тисяч» пізно вночі повернулися до своїх товаришів.

Наради 28—29 квітня показали вперте небажання російських демократичних організацій задовольнити вимоги вояків-українців. Останні також категорично відмовлялися йти на поступки. Спонтанелічаний генерал М. Ходорович у цій ситуації виявився геть неспроможним діяти самостійно. 30 квітня він телеграфував у штабу Південно-Західного фронту: «На київському розподільчому пункті зібралось близько трьох тисяч вояків-українців, переважно дезертирів. Незважаючи на всі вжиті заходи, вирушати до своїх частин не бажають, вимагаючи сформувати у Києві український полк і зарахувати їх до нього. Погоджуються вирушати, але як окремий український загін у спеціально призначену фронтом українську частину [...] Доведеться або застосувати силу, або, якщо буде визнано можливим, вкажіть фронтову частину як українську, куди ці 3 000 осіб можна було б зараз-таки відправити»⁵⁷. На фронтове командування сповнена розпачу телеграма М. Ходоровича справила щонайгірше враження. Генерал А. Брусілов у гніві зажадав від головного начальника округу, а також від комісара при штабі КВО полковника К. Оберучева й виконкому Ради військових депутатів КВО «вжити заходів, щоб пояснити цим воякам, що я не маю ні права, ні можливості формувати експромтом нові полки». При цьому А. Брусілов зазначив: «Мене дивує, що виконавчий

⁵⁶ Там же.

⁵⁷ РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 5; Собрание военных депутатов // Воин свободной России. — № 5. — 23 апр. 1917 г. — С. 2—3.

комітет Київського військового округу нічого не робить. Очевидно, тут діє якась провокація, яку треба усунути. В київській залозі достатньо військової сили, щоб Головний начальник округу спільно з вами улагодив бешкет. Україну однаково захищають усі війська фронту»⁵⁸.

Та поки в штабі фронту шукали витоки київської «провокації», а головний начальник КВО ніяк не міг відважитись на якесь рішення, події розгортались у навальному темпі. У вівторок 1 травня 1917 р. на Сирецькому полі під Києвом Полуботківський клуб влаштував українське військове свято «перших квітів». Організовано, похідним порядком «три тисячі» прибули на Сирецьке поле, прикрашене українськими національними прапорами, портретами Т. Шевченка й гетьмана П. Полуботка. На стягах і транспарантах, які тримали в руках учасники свята, було написано: «Хай живе славне українське військо!», «Хай живе автономія України!», — а три військових оркестри виконували національний гімн «Ще не вмерла Україна»⁵⁹. Саме тут на пропозицію М. Міхновського вояки самостійно організувались у 1-й український імені гетьмана Богдана Хмельницького полк, розподілившись на батальйони, роти й відділення. Очевидно, значну допомогу їм при цьому надали офіцери — члени клубу ім. Павла Полуботка. Першим вояком до Богданівського полку записався визначний український артист і один із засновників українського театру М. Садовський, що брав активну участь у національному русі⁶⁰. Командиром полку було обрано штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка, який приїхав до Києва на лікування з Кавказького фронту. Курінними стали С. Ярошенко, В. Дмитриченко, І. Лук'яненко, С. Ізбицький, Г. Мичка. Було також обрано полкову раду («коло»). На цей момент полк налічував 3 574 особи⁶¹. Після церемоніального маршу вояків-богданівців відбувся мітинг, на якому з промовами про сучасне становище України й організацію українського війська виступили М. Міхновський та його найближчі

⁵⁸ *Собрание военных депутатов // Воин свободной России. — 1917. — 23 апр. — № 5. — С. 2–3.*

⁵⁹ *Украинский военный праздник // Киевская Мысль. — 1917. — 20 апр. — № 100. — С. 2.*

⁶⁰ *ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 53.*

⁶¹ *ЦДАВО України. — Ф. 5235. — Оп. 1. — Спр. 1665. — Арк. 46; Кедровський В. Хто був першим командиром першого українського ім. Гетьмана Богдана Хмельницького полку? — С. 8–9; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1. — С. 248.*

соратники. Успіх промовців серед кількатисячної аудиторії вояків-українців був цілковитим.

О 17-й год. колони Богданівського полку похідним порядком під розгорнутим жовто-блакитним прапором і з портретом Т. Шевченка рушили з Сирецького поля через усе місто на Печерськ — до Маріїнського палацу, де розміщувалися Ради солдатських та військових депутатів. Безперешкодно діставшись туди, богданівці о 19-й год. оточили будинок Маріїнського палацу. Не на жарт стривоженим депутатам вояки повідомили, що вже здійснили організацію 1-го українського полку. Члени виконкому Ради

військових депутатів КВО негайно ж звернулися до богданівців із балкону палацу, закликаючи не руйнувати «єдиного революційного фронту». Голова комітету підполковник Отоцький та військовий чиновник Скловський намагалися переконати юрбу, що вони принципово співчують ідеї створення українського війська, але в умовах війни будь-яке нове формування загрожує російській армії дезорганізацією⁶². Голова Ради солдатських депутатів Таск також спробував звернутися до вояків-українців, але ті сповненими обурення вигуками ледь не зірвали його промову⁶³, і лише після втручання М. Міхновського Таск отримав можливість говорити. Він закликав богданівців не порушувати військової дисципліни, виконати волю організованого українського громадянства в особі Центральної Ради, не зраджувати російській революції й їхати до своїх частин на фронті. Відповіддю на всі ці заклики було лише мовчання...

Генерал Микола Ходорович*

* Фото із книжки: Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. — Т. 1. — Київ, 2007

⁶² *История с украинским полком // Киевская мысль*. — 1917. — 20 апр. — № 100. — С. 2.

⁶³ *Справа з українським полком // Робітничая газета*. — 1917. — 21 квіт. — № 17. — С. 3.

Генерал М. Ходорович дізнався про події на Сирецькому полі й про марш богданівців до Маріїнського палацу від коменданта міста Цицовича, а також від свого ад'ютанта Сахна-Устимовича, члена Полуботківського клубу. Як виглядало, становище загрожувало в будь-який момент перерости у кровопролиття. Генерал Цицович пропонував навіть викликати до Маріїнського палацу юнкерське училище для приборкання богданівців, але М. Ходорович відразу відхилив цю пропозицію⁶⁴. Невдовзі Головний начальник КВО особисто прибув на місце подій. Тут М. Ходоровича поінформували про ситуацію М. Міхновський та Д. Путник-Гребенюк — уже як командир Богданівського полку. «Нехай живе Україна!» — з такими словами звернувся розгублений і дезорієнтований генерал до богданівців. Обережно добираючи слів, він заявив воякам, що й сам українець, але не може створити нового формування без дозволу начальства⁶⁵. Щоб продемонструвати свою добру волю, генерал тут же наказав розмістити Богданівський полк у казармах і почати видавати провізію. При цьому він повторив, що особисто нічого не має проти формування українського полку, але це питання належить винятково до компетенції головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала А. Брусілова. Щоб якось вийти зі становища, М. Ходорович запропонував богданівцям обрати делегацію для переговорів із Радою солдатських депутатів. Коли ж цю пропозицію привітали оваціями, М. Ходорович пообіцяв скликати нараду за участю українських представників, а поки що попрохав вояків розійтися. Богданівці відразу ж вибрали делегацію на чолі з командиром полку штабс-капітаном Д. Путником-Гребенюком. Потім під стінами палацу відбувся імпровізований парад, і лише після цього вояки 1-го українського полку повернулись до казарм, залишивши замість себе делегацію для переговорів.

Щойно колони Богданівського полку стали віддалятися, маршируючи в напрямку нічного Хрещатика, в Маріїнському палаці почалися екстрені наради представників революційних організацій. На них також були присутні генерал Цицович та комісар при штабі КВО полковник К. Оберучев, який цього вечора саме повернувся до

⁶⁴ Завадський В. *Знахідки до історії І-го Українського полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького*. — С. 115.

⁶⁵ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 51.

Києва з поїздки на фронт⁶⁶. Однак, перш ніж розпочати перемовини з делегацією богданівців, виконком Ради військових депутатів КВО після двогодинного обговорення ухвалив у питанні українського полку триматися своєї попередньої позиції. Зрозуміло, що це відразу завело переговори у глухий кут. Перша ж нарада членів виконкому з українською делегацією тривала до 2-ї год. ночі, але не принесла жодних результатів. К. Оберучев і Цицович марно вмовляли українців відмовитися від їхніх вимог, щоб не послаблювати міцї російської армії⁶⁷. К. Оберучев погоджувався лише на формування українського полку з незобов'язаних до військової служби волонтерів, висловивши навіть готовність звернутися до головнокомандувача А. Брусілова по дозвіл на створення такої одиниці. «Я дивуюся тому цинізму, з яким п. Оберучев вимагає розтрати українських народних сил, наполягаючи на призові добровольців для формування полку», — заявив у відповідь на цю пропозицію штабс-капітан Д. Путник-Гребенюк⁶⁸. Зрештою, було вирішено ще раз розглянути справу на спільному з Радою робітничих депутатів засіданні, що мало бути скликане опівдні 2 травня. Після цього, не приховуючи свого розчарування у революційній російській демократії, представники богданівців покинули залу засідань.

Події 1 травня 1917 р. нарешті привернули увагу київської громадськості до 3,5 тис. вояків-українців, які вперто обстоювали своє бажання називатися українським полком. Поява на міських вулицях колон рішуче налаштованих вояків дала змогу багатьом киянам наочно побачити, чим загрожує російській демократії пряма конфронтація з українським національним рухом. Невипадково київські часописи стали регулярно інформувати читачів про справу Богданівського полку. «Український полк», «Історія з українським полком» — такі заголовки красувалися на газетних шпальтах.

Цікаво, що такий несподіваний перебіг подій примусив деяких українських діячів переглянути своє ставлення до військових

⁶⁶ Завадський В. Знахідки до історії 1-го Українського полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького. — С. 115; Ходорович-Завадська В. Генерал Микола Ходорович (у 31-шу річницю смерті) // Дороговказ. — 1967. — Ч. 18. — С. 13–14; Грушевський М. Споми́ни // Київ. — С. 126; Оберучев К. В дни революции. Воспоминания участника Великой русской революции 1917-го года. — Нью-Йорк, 1919. — С. 94–95.

⁶⁷ История с украинским полком // Киевская мысль. — С. 2.

⁶⁸ Украинский полк // Киевская мысль. — 1917. — 25 апр. — № 105. — С. 1.

справ. Наприклад, лідер УСДРП В. Винниченко на шпальтах «Робітничої газети» несподівано взявся застерігати громадськість перед ігноруванням голосу вояцької маси: «Справа, дійсно, серйозна, але розв'язувати її так, як хотіли деякі руські товариші, себто взяти і послати ці три тисячі прямисінько на фронт, — не можна. Це значить послати три тисячі агітаторів туди. І агітаторів ображених, окривджених, запальних, непримиримих [...] Ми не такі певні в тому, що для справи оборони й здобутої волі це буде на користь. Ми уважніше мусимо прислухатись до голосу рідної нам стихії, ми не можемо нехтувати її бажаннями так спокійно»⁶⁹. Головний борець проти «українського мілітаризму» дійшов висновку, що задовольнити прохання «трьох тисяч» потрібно задля демократизації армії: «І коли в сьому напрямкові буде надалі вестися робота, може, ми в сьому першому українському полкові матимемо перший полк не постійної армії, а народної міліції, демократичної й по складу і по тим цілям, які вона поставить собі»⁷⁰.

Заплановане на 2 травня спільне засідання представників Богданівського полку з київськими революційними організаціями так і не відбулося. Ймовірно, українська сторона просто втратила інтерес до безплідних дискусій з російською демократією, що не виявляла жодного бажання підтримати її вимоги. Замість марнувати час у спільних засіданнях із комітетами й радами, М. Міхновський та його прихильники вирішили звернутися безпосередньо до вищої російської військової влади.

У штабі Південно-Західного фронту перші звістки про самовільне створення в Києві українського полку зрозуміли як відкритий виступ українців проти Тимчасового уряду. Генерал А. Брусілов навіть віддав наказ ліквідувати «повстання»⁷¹. Коли ж фронтове командування одержало детальнішу інформацію про події, цей наказ було скасовано. М. Ходорович дуже емоційно повідомляв А. Брусілову про те, що національне піднесення серед вояків-українців дуже сильне — стримати їх зброєю навряд чи вдасться, а більша частина київської залози навіть може стати на їхній бік. Та все ж А. Брусілов віддав розпорядження в разі потреби направити проти вояків-українців київські військові училища й розміщений

⁶⁹ Український національно-визвольний рух. — С. 220, 222.

⁷⁰ Там само. — С. 222.

⁷¹ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 53.

у Києві гвардії кірасирський полк — хоча й суворо заборонив при цьому юнкерам і кірасирам застосовувати зброю⁷².

2 травня до ставки А. Брусілова прибула делегація представників Українського військового клубу ім. Павла Полуботка та Богданівського полку у складі генерала М. Іванова, М. Міхновського, полковника В. Павленка, штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка, прапорщика Мандюги, вояків Сахновського, Избицького і Тарасенка⁷³. А. Брусілов, хоча й роздратований київськими подіями, все ж прийняв і вислухав українську делегацію, що прохала головнокомандувача затвердити вже сформований український полк. Невдовзі до штабу фронту прибув і комісар КВО полковник К. Обсручев, який виклав А. Брусілову власний погляд на перспективи формування українських частин.

Та якими б не були наміри А. Брусілова, справа формування національної частини могла бути вирішеною лише у верховній ставці російської армії. Верховний головнокомандувач генерал М. Алексеев був категоричним противником будь-якого виділення українців у російській армії. Отримавши звістки про події в Києві, М. Алексеев відразу ж направив командуванню Південно-Західного фронту рішучий протест проти подібних інцидентів і віддав наказ «розігнати» український полк. Але А. Брусілов, що добре розумів, які політичні складнощі неминуче виникли б при вирішенні проблеми таким брутальним способом, переконав М. Алексеева відмовитися від силових методів тиску⁷⁴. Головнокомандувач Південно-Західного фронту слушно звернув увагу ставки на те, що дозвіл на військове формування, виданий чехословакам і полякам, давав моральне право й українцям вимагати організації своїх частин. Зрештою, питання про долю українського полку було направлено на розгляд військового міністра А. Гучкова.

У Києві органи революційної демократії ще намагалися вплинути на українців. 3 травня 1917 р. в міському театрі «Шато» за участю представників виконкому військових депутатів КВО

⁷² Там же. — Л. 63.

⁷³ Депутация к генералу А. А. Брусилову // Киевская Мысль. — 1917. — 20 апр. — № 100. — С. 2; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. I. — С. 248; Грушевський М. Споми́ни. — С. 126; Велика українська революція (Матеріали до історії відновлення української державності). — С. 13.

⁷⁴ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 56.

відбулося пленарне засідання Рад солдатських, офіцерських та юнкерських депутатів, на якому обговорювали справу українського полку. На засідання було запрошено представників Центральної Ради, Полуботківського клубу й Богданівського полку. Одначе, як показала дискусія, жодних зрушень у позиції російської сторони не сталося. Представники революційної демократії гостро виступали проти самої ідеї створення українських національних частин, стверджуючи, що це може дезорганізувати «єдиний революційний фронт» та позбавити армію боєздатності. Пролунала й критика на адресу генерала М. Ходоровича, якого після першотравневого «дебюту» звинувачували у надмірній м'якості й потуранні богданівцям. У відповідь В. Винниченко закликав учасників засідання визнати існування українського полку як «доконаний факт» і запевнив, що українізацію буде здійснено лише в запасних частинах. Його підтримали також М. Міхновський, Д. Путник-Гребенюк та український соціаліст-революціонер Ігнатович. Та провідники революційної демократії далі бачили в українських вимогах лише загрозу єдності революційних сил та небезпеку міжнаціональної ворожнечі. Голова Ради солдатських депутатів Таск, голова Ради робітничих депутатів П. Незлобін та його заступник А. Доротов, а також голова Ради юнкерських депутатів Лель-Бреде виступили з гострою критикою українських домагань. Пізно вночі засідання переважною більшістю голосів ухвалило резолюцію, котрою засудило будь-яке виділення українців у російській армії як акт, що послаблює військову міць Росії та сприяє поширенню в лавах армії внутрішньої ворожнечі⁷⁵. Представники революційних організацій звернулися до Української військової ради з проханням докласти усіх сил, щоб переконати вояків-українців негайно вирушити на фронт у загальному порядку.

Рада військових депутатів КВО також підтримала рішення пленуму київських Рад. Ставлення цього органу до справи українського полку було висловлене у редакційній статті його друкованого офіціозу 3 травня 1917 р.: «Найгострішим питанням останніх днів у нас у Києві несподівано стало питання про формування українського полку. Навіщо він, цей полк? Кому він потрібен? Чому так

⁷⁵ *Собрание военных депутатов // Воин свободной России. — 1917. — 23 апр. — № 5. — С. 3; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. I. — С. 248.*

мусують це питання? Українцям, кажуть, потрібен свій полк. Але яким українцям? Українцям-пролетарям чи українцям-буржуа?.. Яким би великим не був шовіністичний туман у цьому питанні, та все ж він дасть змогу людям, які мислять виважено, розгледіти в ньому не лише контури різних інтересів української буржуазії й українського пролетаріату, але й усвідомити, що благо України міцними нитками зв'язане з благом братнього і великодушно-го російського народу, якому можна довіритися, на який можна покластися»⁷⁶. Так риторика «класової боротьби» дивовижним чином поєдналася з проповідуванням «єдиної і неподільної» Росії.

Великодержавний дух, що принижував подібні заяви російських революційних органів, викликав в українських організацій осуд і неприйняття. 4 травня 1917 р. Центральна Рада опублікувала заяву, в якій підтримала прагнення 3,5 тис. вояків-українців сформувати з них український полк. Водночас у заяві категорично заперечувалась причетність Центральної Ради чи інших національних організацій до руху за створення українського війська: «Рух виник цілком стихійно, без якої-будь участі організованої частини українського громадянства [...] Оскільки малася змога в'яснити, утвореній серед солдатів-українців течії сприяв, головним чином, всім відомий факт про сформування на Україні і в Росії з поляків-солдатів національних польських частин»⁷⁷. Того ж дня соціал-демократична «Робітничка газета» також висловила-ся за задоволення вимог вояків-українців, назвавши це «єдиним реальним, єдиним можливим виходом» із фактично безвихідного становища⁷⁸.

Дещо відвернули увагу громадськості від українського полку події, що розгорілися в Петрограді 3—4 травня 1917 р. У ці дні в російській столиці спалахнули вуличні заворушення, викликані протестом соціалістичних партій проти «анексіонізму», який задекларував Тимчасовий уряд, визначаючи цілі Росії в Першій світовій війні. Тисячі людей вийшли на вулиці Петрограда з гаслами «Геть Тимчасовий уряд!» і «Вся влада Радам!»⁷⁹. Масові акції протесту

⁷⁶ *Киев, 20 апреля 1917 года // Воин свободной России. — 1917. — 20 апр. — № 4. — С. 1.*

⁷⁷ *Заява Української Центральної Ради // Робітничка газета. — 1917. — 21 квіт. — № 17. — С. 2–3; Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 69.*

⁷⁸ *Київ, 21 квітня 1917 р. // Робітничка газета. — 1917 р. — 21 квіт. — № 17. — С. 1.*

⁷⁹ *Милюков П. История второй русской революции. — Москва, 2002. — С. 82–86.*

вразили російське суспільство своїм розмахом та стихійністю. Го-стра політична криза, що стала наслідком петроградських подій, підірвала в уряді позиції його найбільш поміркованих членів, до яких належав і військовий міністр А. Гучков.

У п'ятницю 4 травня в Києві стало відомо, що військовий міністр після наради з Верховним головнокомандувачем дав дозвіл на формування окремого українського полку з запасних частин Київського військового округу⁸⁰. Генерал А. Брусілов відразу ж дав відповідні розпорядження командуванню КВО. Київські громадські й революційні організації дізналися про це з телеграми, яку надіслав зі штабу А. Брусілова до виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій полковник К. Оберучев: «Головнокомандувач дав дозвіл головному начальнику Київського військового округу генералу Ходоровичу сформувати трибатальйонний український полк. Кадри для цього полку дозволено скласти з числа наявних на розподільчому пункті вояків і офіцерів. Для формування кадрів дозволено залишити до 500 вояків, а інші мають бути негайно виряджені на фронт. Вжити увесь свій моральний вплив, щоб вояки-українці, що не увійшли до кадрів, не порушуючи порядку, відправились на захист країни і свободи»⁸¹. Формування українського охочекомонного полку, як зазначалося в наказі, мало проходити під безпосереднім наглядом головного начальника КВО⁸².

Отже, справу було вирішено — в російській армії створювалась українська військова частина. Незважаючи на обмеження кадру українського полку лише 500 добровольцями (зі складу знаменитих «трьох тисяч»), надалі він мав поповнюватися вояками й офіцерами запасних частин; допускалося навіть переведення до складу полку офіцерів-українців із діючої армії. Передбачалося також створити для 1-го українського полку окремий запасний батальйон. Причини такої поступливості російської сторони достеменно пояснити важко — збереглися лиш опосередковані свідчення про те, що А. Гучков вважав створення українських частин

⁸⁰ РГВИА. — Ф. 2003. — Оп. 2. — Д. 1034. — Л. 15; Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 7, 16.

⁸¹ Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 7; Украинский полк // Знамя труда. — 1917. — 22 апр. — № 25. — С. 3; Справа з українським полком // Робітнича газета. — 1917. — 22 квіт. — № 18. — С. 3.

⁸² РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 8–9.

прийнятним засобом для підвищення боєздатності армії в цілому⁸³. В кожному разі, для українського руху це була значна перемога.

6 травня Центральна Рада ухвалила постанову, якою «з вдовolenням» прийняла до відома рішення військової влади про сформування 1-го українського охочекомонного полку й висловила надію, що цим буде покладено початок виділенню українців у запллі в окремі національні частини. При цьому Рада закликала всіх вояків-українців твердо виконувати накази командування: «Всіх товаришів-українців військових Центральна Рада закликає, аби в інтересах забезпечення волі і демократії і української свободи сповняли свої військові обов'язки вірно і непохитно, згідно з розпорядженням своїх військових властей, а товаришів-солдатів, які зібралися в Києві, закликає, аби, по виділенню з них кадру для формування Першого українського охочекомонного полку, поступили відповідно до сього заклику»⁸⁴.

Побоювання діячів Центральної Ради щодо можливих ексцесів з боку тих вояків, які не потраплять до реєстрів українського полку, цілком поділяло й командування КВО. 6 травня, щойно почалося сесійне засідання Центральної Ради, до Педагогічного музею прибув генерал М. Ходорович. Не приховуючи хвилювання, він звернувся до керівництва Центральної Ради з проханням допомогти військовій владі вислати на фронт усіх вояків, не зарахованих до складу українського полку. М. Ходорович був настільки стривожений, що М. Грушевському навіть довелось перервати засідання, щоб провести спеціальну нараду з цього приводу. Генералу показали щойно ухвалену резолюцію із закликом до всіх вояків-українців дотримуватися дисципліни й виконувати накази начальства⁸⁵.

Проте М. Ходоровича заспокоїла не так постанова Центральної Ради, як заява М. Міхновського, який після відвідин казарм повідомив про згоду «трьох тисяч» виконувати всі накази російської військової влади⁸⁶. Відбір 500 добровольців до полку пройшов спокійно. Уже наступного дня М. Ходорович доповідав у штаб Південно-Західного фронту, що кадр майбутнього полку кількістю в 500 осіб

⁸³ Див.: РГВИА. — Ф. 2067. — Оп. 1. — Д. 2986. — Л. 2.

⁸⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 70.

⁸⁵ Грушевський М. Спомини. — С. 127.

⁸⁶ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 70; Грушевський М. Спомини. — С. 127.

виділено, «всі інші, що зібрались, частково розійшлися, частково звільнені обраним ними командиром полку штабс-капітаном Гребенюком по домівках на невизначений термін у відпустку»⁸⁷. Сам штабс-капітан Д. Путник-Гребенюк заявив, що готовий поступитися своєю посадою офіцерові, якого призначить начальство. Відразу ж після цього командиром полку було поставлено підполковника 4-го кулеметного полку Ю. Капкана, який у цей час перебував у Саратові, але значився у списках офіцерів-українців⁸⁸. Д. Путника-Гребенюка за наказом командування було терміново відкомандировано до його частини — на Кавказький фронт.

Підполковник Ю. Капкан був кадровим офіцером-кулеметником і з 1915 р. перебував на службі в запіллі⁸⁹. Після Лютневої революції Ю. Капкан, якого саме було призначено командиром батальйону 4-го кулеметного полку (м. Саратов), підтримував зв'язки з Українським військовим клубом ім. П. Полуботка. На початку травня 1917 р. він виступив на чолі громади українців саратовської залоги з протестом проти утискання українського національного руху в російській армії⁹⁰. Ймовірно, саме М. Міхновський та його соратники висунули кандидатуру Ю. Капкана на посаду командира українського охочекомонного полку.

Київські революційні організації, навіть попри офіційний дозвіл від російського командування, не приховували негативного ставлення до формування української військової частини. Голова Ради солдатських депутатів Таск за старою звичкою час від часу іронічно коментував справу українського полку, хоча його репліки вже й не мали жодного значення⁹¹. 7 травня 1917 р. з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю переважно більшістю (264 голоси проти 4, причому 38 — утримались) висловився проти формування українських частин, мотивуючи рішення загрозою дезорганізації фронту й падіння боєздатності російської армії⁹². Натомість селянська секція з'їзду підтримала

⁸⁷ РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 10.

⁸⁸ Там же. — Л. 45.

⁸⁹ Там же. — Ф. 409. — Оп. 1. — Посл. сп. 128-238. — Л. 7–8.

⁹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 14. — Арк. 119–119зв.; РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 22.

⁹¹ Див., наприклад: *Объединенное собрание военных и рабочих депутатов // Воин свободной России. — 1917. — 26 апр. — № 6. — С. 3.*

⁹² *1917 год на Киевщине. Хроника событий. — Киев, 1928. — С. 24, 36.*

гасло негайно формувати в запіллi українські частини і обговорила питання про створення української національної армії⁹³. Радикалізм селянських делегатів підхопили й українські соціалістично-революціонери. 8 травня «Боротьба», друкований орган ЦК УПСР, розглянувши в редакційній статті обставини створення українського полку, резюмувала: «І дивно нам, що ці широкі та довгі наради про український полк не додумались до того, щоб поставити питання на принципіальний, широкий ґрунт, який би дав змогу обмірковувати питання взагалі про утворення національного війська — чи то українського, чи то польського, чи то ще якого»⁹⁴.

На ту роль, яку відіграла у розгортанні українського військового руху присутність в Україні польських військових формувань, нарешті звернуло увагу й російське командування. На початку травня 1917 р. польську стрілецьку дивізію було вирішено перевести з Центральної України ближче до лінії фронту. На цей час дивізія вже була повністю сформована. 6 травня у Києві відбувся урочистий парад 1-го польського стрілецького полку, який від імені революційної влади привітав голова Київського виконавчого комітету громадських організацій М. Страдомський. Наступного дня перший транспорт із польськими вояками вирушив із Києва до Проскурова⁹⁵. Виведення польських частин із центральних регіонів України відбувалося досить повільно, що викликало численні протести місцевих українських організацій⁹⁶.

Формування в Києві 1-го українського охочекомонного полку мало здійснюватися прискореним темпом — очевидно, російське командування прагнуло якомога швидше відправити його на фронт. 10 травня 1917 р. генерал М. Ходорович доручив керувати формуванням полку командирові 524-ї Рязанської дружини полковнику М. Глинському, котрий одночасно був головою Українського

⁹³ Заседание Исполнительных комитетов // Воин свободной России. — 1917. — 26 апр. — № 6. — С. 2.

⁹⁴ Про «шитики» // Боротьба. — 1917. — 8 трав. — № 2. — С. 2.

⁹⁵ Парад польському полку // Киевская Мысль. — 1917. — 24 апр. — № 104. — С. 2; Bagiński H. Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920. — S. 56.

⁹⁶ Зокрема, 13 травня 1917 р. переяславський виконавчий комітет ухвалив домогатись від Тимчасового уряду виведення польських військ за межі України, зазначивши, що «при невиконанні цих вимог українське населення буде змушене приступити до організації українських полків з метою національної самооборони» (див.: Український національно-визвольний рух. — С. 272; ГАРФ. — Ф. 1778. — Оп. 1. — Д. 244. — Л. 112).

військового організаційного комітету⁹⁷. Це, до речі, було одне з останніх розпоряджень М. Ходоровича на посаді головного начальника округу — коли справа українського полку вирішилась, він, знервований і виснажений останніми подіями, подав у відставку. Її відразу ж прийняли і шістдесятирічний генерал замешкав у Києві як приватна особа, не займаючи більше жодних військових посад й уникаючи найменшої участі в політичних подіях⁹⁸.

12 травня Головним начальником КВО було призначено колишнього комісара при штабі округу, полковника К. Оберучева. Новий начальник округу був принциповим противником формування українських частин, стосовно ж 1-го українського полку вважає, що його особовий склад слід комплектувати з добровольців, а не військовозобов'язаних⁹⁹. Цю позицію К. Оберучев обстоював як найбільш адекватну суворим умовам воєнного часу: «Цим шляхом треба йти, а вояки, що бажають захищати країну і свободу, мають негайно піти до лав тих військ, з яких вони з тих чи інших причин вийшли й опинилися на київському розподільчому пункті [...] Будь-яке інше рішення буде замахом і проти нації, і проти свободи»¹⁰⁰. Вступивши на посаду, полковник К. Оберучев підтвердив усі розпорядження свого попередника щодо формування 1-го українського охочекомонного полку. Головний начальник округу мав здійснювати лише загальне спостереження, безпосередню ж відповідальність за організацію полку мав нести Український військовий комітет на чолі з полковником М. Глинським¹⁰¹. Полк було призначено на харчове постачання до 581-ї Пермської дружини.

Проте доля українського полку ще й досі залежала від політичної кон'юнктури в Росії. 12 травня 1917 р. у відставку подав

⁹⁷ РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 160б.

⁹⁸ Усіма забутий, М. Ходорович мирно пережив у Києві не лише наступні революційні потрясіння, але й страхіття більшовицького режиму. У грудні 1919 р. він разом із рештками білогардійських військ евакуювався до Криму, звідки наприкінці 1920 р. дістався до Югославії, а в 1922 р. переїхав до Праги. Уряд Чехословацької Республіки, високо цінуючи допомогу М. Ходоровича у формуванні чехословацьких частин 1917 р., виплачував йому грошову субсидію. Під час похорону генерала у 1936 р. йому були віддані найвищі військові почесні (див.: Рутыч Н. Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. — С. 331).

⁹⁹ Оберучев К. В дни революции. — С. 94—95.

¹⁰⁰ Украинский полк // Киевская Мысль. — 1917. — 25 апр. — № 105. — С. 1.

¹⁰¹ РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 45.

військовий міністр А. Гучков (при цьому зробивши заяву, що в російській армії відбувається «не зміцнення військової потуги, а поступове її руйнування»)¹⁰². За кілька днів посаду військового міністра обійняв відомий російський діяч, соціаліст А. Керенський, чиї демократичні переконання давали підстави сподіватись на більш толерантне ставлення до ідеї національних військових частин.

Формування українського полку здійснювалося повністю за штабтами частини російської армії, хоча деякі відмінності й існували. Зокрема, підрозділи полку мали назви військових одиниць козацького війська XVII—XVIII ст. (батальйон називався куренем, рота — сотнею, відділ — чотою). Мова внутрішнього діловодства й команд також була українською. Вояки носили російську форму, але з українськими національними відзнаками. Офіцерські погони прикрашали вензелі шефа полку — гетьмана Богдана Хмельницького¹⁰³. Мав полк і власний прапор — малиновий стяг із портретом Хмельницького, вишитий руками черниць Фролівського монастиря й отриманий у подарунок від Українського військового клубу ім. Павла Полуботка¹⁰⁴.

Незважаючи на обіцянку слухняно вирушити на фронт за наказом російської військової влади, чимало з вояків-українців, не включених до полкового реєстру, не покинули київських етапно-розподільчих пунктів, а зголосилися до лав полку вже як добровольці із запасних частин. Імовірно, таку практику заохочував і Український військовий організаційний комітет, керівництво якого бачило у ветеранах київських подій випробуваних, відданих національній справі вояків майбутньої української армії. Власне, з Києва було вислано на фронт порівняно незначну кількість богданівців — до 14 червня виїхали лише 1 046 вояків-українців¹⁰⁵. Натомість до українського полку станом на 21 травня 1917 р. було зараховано, окрім 500 вояків у якості кадру, ще 2 900 добровольців¹⁰⁶. Здебільшого це були усе ті ж «три тисячі».

Такий спосіб комплектування полку наштовхнувся на рішучий протест із боку головного начальника КВО полковника К. Оберучева,

¹⁰² Миллюков П. *История второй русской революции*. — С. 95.

¹⁰³ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 55.

¹⁰⁴ Стефанів З. *Українські збройні сили 1917–21 рр.* — Ч. I. — С. 12.

¹⁰⁵ РГВИА. — Ф. 2067. — Оп. 2. — Д. 445. — Л. 1, 3, 56; Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 196.

¹⁰⁶ Там же. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 78, 84, 97.

кий зажадав точного дотримання наказів. «Полк було укомплектовано, але оскільки я наполягав на виконанні організаційним комітетом своїх зобов'язань, я не міг дати згоди на визнання саме цього складу полку полком», — згадував К. Оберучев¹⁰⁷.

Справа українського полку опинилася в центрі уваги делегатів I Українського військового з'їзду, що відбувся в Києві 18—21 травня 1917 р. Скликаний з ініціативи групи М. Міхновського, з'їзд проходив під гаслами організації української збройної сили — тож рішучості його учасникам не бракувало. З'їзд ухвалив затвердити 1-й український полк ім. Богдана Хмельницького, вважаючи всіх записаних до полку офіцерів і вояків прийнятими до його складу¹⁰⁸.

Конфлікт вирішив військовий міністр А. Керенський, що наприкінці травня 1917 р. відвідав штаб Південно-Західного фронту. К. Оберучев переконував міністра віддати наказ про переформування українського полку, проте той, розуміючи реалії революційної доби, не став загострювати ситуацію. А. Керенський затвердив склад полку, поставивши командуванню й українським організаціям єдину умову — щоб до закінчення війни в російській армії більше ніяких українських полків не було¹⁰⁹. Наказ про затвердження українського полку з'явився 25 травня 1917 р. Саме цей день став днем заснування Богданівського полку (і в наступні роки його відзначали як полкове свято)¹¹⁰. 29 травня зі ставки Верховного головнокомандувача, у відповідь на численні клопотання, надійшов і дозвіл українському полку носити ім'я гетьмана Богдана Хмельницького¹¹¹.

Отже, російська військова влада не чинила більше перешкод організації полку. 12 червня полковник М. Глинський повідомив у штаб Південно-Західного фронту, що 1-й український охочечомонний ім. Богдана Хмельницького полк завершив своє формування¹¹². За даними від 19 червня 1917 р., в його складі налічувалося

¹⁰⁷ Оберучев К. В дні революції. — С. 95.

¹⁰⁸ Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського Військового Генерального Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. — Вінніпег, 1967. — С. 58; Український національно-визвольний рух. — С. 281.

¹⁰⁹ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 64; РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 154, 159; Оберучев К. В дні революції. — С. 96; Український національно-визвольний рух. — С. 335.

¹¹⁰ Див., наприклад: ЦДАВО України. — Ф. 3172. — Оп. 1. — Спр. 88. — Арк. 133.

¹¹¹ РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 67.

¹¹² Там же. — Л. 182.

2 штаб-офіцери, 44 обер-офіцери, 13 фельдшерів, 95 старших унтер-офіцерів, 302 молодших унтер-офіцери, 208 ефрейторів, 2 602 рядових¹¹³. Ще 400 новобранців було відібрано з етапно-розподільчих пунктів для формування українського запасного полку — під команду полковника Цівчинського.

Сучасники відзначали високий рівень національної свідомості офіцерів та вояків Богданівського полку. Його старшини й вояки підтримували ідею розбудови національних збройних сил як головного гаранта суверенних прав українського народу. Велику популярність серед них мали М. Міхновський та його сподвижники. Ось як описував настрої богданівців офіцер, котрий потрапив до полку в червні 1917 р.: «Перше враження у мене склалось таке, що в цілому полкові панує дух Полуботківського клубу [...] Власне, правдою було те, що значна частина старшинського складу дихала якраз тим духом. Ясно помітно було серед них не тільки критичне, але й просто негативне ставлення до політики Центральної Ради, зокрема, вони гостро негативно висловлювались на адресу українських соціалістів [...] козацтво полку в масі було за радикальні соціальні зміни дотеперішнього ладу; зокрема, до українських соціалістів ставилось дуже прихильно, хоч і не могло їм простити лояльність і нерішучість супроти російського уряду»¹¹⁴.

Та незалежно від ставлення до тих чи інших політичних сил, офіцери й вояки Богданівського полку усвідомлювали свій обов'язок підтримувати й захищати український національний рух, керівним органом якого була Центральна Рада. Тож не випадково сучасники сприймали богданівців як гвардію української революції. Один із відомих діячів українського руху Ю. Тютюнник згадував перший парад Богданівського полку, свідком якого йому довелося бути в середині червня 1917 р.: «З-за рогу вулиці показується голова колони. Повіває розкішний прапор з образом великого гетьмана. Чудовий оркестр. Попереду командир полку, полковник Ю. Капкан... Проходять курінь за курінем, сотня за сотнею... Гарні, веселі, могутні, горді. Вони перші творці нової історії України... Довіку не забуду враження від першого українського полку! Першого по століттях ганебної покори, яка навіть знаходила своїх ідеологів серед

¹¹³ Там же. — Л. 203; Там же. — Ф. 2067. — Оп. 2. — Д. 445. — Л. 146.

¹¹⁴ Галаган М. З моїх споминів. — С. 240, 241.

освічених синів України. Авжеж не паради були метою трьох тисяч вояків-богданівців, коли вони на своїх багнетах начепили синьо-жовті відзнаки. Не для оборони «єдиного революційного фронту» гуртувалися вони»¹¹⁵.

Створення українського полку ім. Богдана Хмельницького мало величезне значення для розгортання українського національного руху в російській армії. Тисячі вояків-українців, розкиданих по фронтах і неозорих просторах Росії, впродовж травня 1917 р. активно виступили на підтримку вимог своїх товаришів у Києві. Усі спроби російського командування та революційної демократії перешкодити створенню українських частин викликали рішучий протест з боку українських військових організацій. Власне, дії російського керівництва лише підштовхнули організовані маси українського вояцтва до більш радикальних вимог. У першій половині травня 1917 р. українські військові громади Петрограда, Москви, Саратова, Самари, Одеси, Сімферополя, Катеринослава та багатьох інших міст висловили солідарність із вимогами київських «трьох тисяч» і постановили домагатися негайного виділення українців у запіллі в окремі запасні полки¹¹⁶. Лунали й заклики до створення української армії та сповнені обурення протести проти політики російської влади. «Для оборони завойованих вільностей весь народ повинен найскоріше стати до зброї, через що вітаємо бажання нашого українського народу мати власне військо, котре положило б душу й тіло за нашу свободу і доказало б супостатам, якого ми роду, — йшлося у постанові української громади Иркутська. — Тимчасове Правительство повинно безумовно згодитись з бажанням українців, не перечити в організації і озброєнню українського війська»¹¹⁷. Ще більш промовистою була резолюція, ухвалена 17 травня 1917 р. на загальних зборах українців-артилеристів московської залоги: «Рішуче піддержуємо домагання трьох тисяч (3000) солдат-українців у Києві в їхньому бажанні організовуватися в Український полк.

¹¹⁵ Тютюнник Ю. *Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр.* — Львів, 2004. — С. 29.

¹¹⁶ ГАРФ. — Ф. 1800. — Оп. 1. — Д. 38. — Л. 39, 110–110об.; РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 24; ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 14. — Арк. 88, 99, 119–119зв.; *Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року.* — С. 260; Якупов Н. *Борьба за армию в 1917 году (Деятельность большевиков в прифронтовых округах).* — Москва, 1975. — С. 168.

¹¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 50. — Арк. 24.

Ще більш рішуче протестуємо проти постанови Тимчасового уряду, який наслідують вільному українському народові указувати, що можна де завгодно, але не в Києві, організувати Українські полки. Ми дивуємося Петроградському урядові, який і досі ще хоче розпоряджуватися в українській землі. Ми, солдати вищесказаних частин, заявляємо: ніякого чужого втручання в Українські справи на Українській землі ми не потерпимо і, коли потрібно буде, всі, як один, будемо боронити свою волю, свою свободу, свою національну незалежність»¹¹⁸.

Подібні настрої панували на I Українському військовому з'їзді, що проголосив одним із головних завдань українського військового руху створення національної армії. Делегати з'їзду ухвалили домогатися виділення українців у запілля в окремі запасні полки, щоб через надходження на фронт українських поповнень поступово українізувати й деякі фронтові частини. У зв'язку з цим мова зайшла навіть про створення 2-го українського ім. Павла Полуботка полку¹¹⁹.

Наприкінці травня 1917 р. вимоги українізувати з'єднання й частини російської армії, що лунали з самого війська, стали всезагальними. Російське керівництво нічого не могло вдіяти у цій ситуації — поступившись раз перед вимогами вояків-українців, воно фактично визнало себе безсилим протидіяти українському військовому руху. Тож хоча перед українцями була ще тривала боротьба за створення національної армії, початок її був успішним.

Отже, створення у травні 1917 р. українського охочекомонного полку ім. Богдана Хмельницького стало результатом швидкого розгортання національного руху серед вояків-українців російської армії, що розпочалося після Лютневої революції. На початковому етапі ідейно керувала цим рухом група патріотично налаштованих офіцерів київської залози. Саме з їхнього середовища йшов заклик до створення українського полку, підхоплений вояцькою масою. Активна участь членів Українського військового клубу ім. Павла Полуботка в обстоюванні вимог вояків-українців надала діям останніх послідовності й організованості. Самовільне створення українського полку — всупереч волі російського керівництва й без

¹¹⁸ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 14. — Арк. 70.

¹¹⁹ ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 70.

участі Центральної Ради — продемонструвало силу українського військового руху та його здатність до самоорганізації.

На фоні політичних потрясінь і першої в революційній Росії урядової кризи виникнення в Києві українського полку не виглядало подією надзвичайного масштабу. Проте воно мало величезну вагу для морального піднесення українського національного руху. Боротьба за Богданівський полк стала потужним каталізатором національно-демократичних процесів, що розгорталися навесні 1917 р. в середовищі українського вояцтва, а створення першої в російській армії української частини не лише відновило національну військову традицію на Наддніпрянській Україні, але й заклало передумови для розгортання й поглиблення українського військового руху.

ДОДАТОК

Список офіцерів-українців, прийнятих до 1-го українського охочекомонного полку*

1. підполк. Капкан	4-го кулеметного полку**
2. підполк. Яковлів	310-го Шацького полку
3. капітан Тюпа	завідувач Київського артилерійського складу
4. шт.-капітан Забочін	310-го Шацького полку
5. шт.-капітан Іванюков	196-го запасного полку
6. шт.-капітан Забуцький	10-го стрілецького полку
7. поручн. Омелюстний	122-го запасного полку
8. поручн. Черкасов	2-го кулеметного полку
9. підпоручн. Ложченко	121-го окремого арт. дивізіону
10. підпоручн. Євтимович	7-го Заамурського полку
11. підпоручн. Шаповал	5-го гренадерського Київського полку
12. підпоручн. Фещук	164-го запасного полку
13. підпоручн. Яворський	І штабу техн. відділу 19-го інженерного полку
14. підпоручн. Неговський	420-го Сердобського полку

* РГВИА. — Ф. 1759. — Оп. 3. — Д. 790. — Л. 89—89об.

** Є у списках 193-го Свіязького полку.

15. підпоручн. Демуцький	210-го Бронницького полку
16. підпоручн. Мірний	39-го Сибірського стрілецького полку
17. підпоручн. Варницький	148-го Каспійського полку
18. прапорщик Міляєв	46-го запасного полку
19. прапорщик Богацький	144-го запасного полку
20. прапорщик Базилевський	2-го Київського військового училища
21. прапорщик Мельник	46-го запасного полку
22. прапорщик Бугай	137-го запасного полку
23. прапорщик Солнцев	742-го запасного полку
24. прапорщик Пилинський	271-го запасного полку
25. прапорщик Слюсаревський	2-го Київського військового училища
26. прапорщик Кравченко	765-ї ополченської дружини
27. прапорщик Некраха	52-го запасного полку
28. прапорщик Мельников	293-го запасного полку
29. прапорщик Калиниченко	109-го запасного полку
30. прапорщик Журавський	241-го запасного полку
31. прапорщик Демуцький	176-го запасного полку
32. прапорщик Демуцький	3-ї Київської школи прапорщиків
33. прапорщик Іщенко	Казанського військового округу
34. прапорщик Бездітний	59-го запасного полку
35. прапорщик Заболотний	203-го запасного полку
36. прапорщик Рудь	16-го стрілецького полку
37. прапорщик Лук'янів	39-ї запасної бригади
38. прапорщик Павелко	прикомандирований до Одеського військ. округу
39. прапорщик Радченко	1-ї запасної гірської батареї
40. прапорщик Білоконний	415-ї Київської дружини
41. прапорщик Власенко	132-го запасного полку
42. прапорщик Вечеровський	3-ї Київської школи прапорщиків
43. прапорщик Падалка	289-го запасного полку
44. прапорщик Кузнецов	4-го кулеметного полку
45. прапорщик Костенко	4-го кулеметного полку

46. прапорщик Костянецький	4-го кулеметного полку
47. прапорщик Величко	4-го кулеметного полку
48. прапорщик Горб	4-го кулеметного полку
49. прапорщик Максименко	4-го кулеметного полку
50. прапорщик Калина	214-го запасного полку
51. прапорщик Басенко	58-го запасного полку
52. прапорщик Лукашевич	53-го запасного полку
53. прапорщик Журавленко	технічної майстерні № 8
54. прапорщик Семеренко	24-го запасного полку
55. прапорщик Марченко	Офіцерської стрілецької школи в Орієнбаумі
56. прапорщик Певний	39-го запасного полку
57. хорунжий Бойко	штабу Київського військового округу
58. прапорщик Микитюк	192-го запасного полку
59. лікар Гончаров	125-го Курського полку
60. лікар Коломієць	32-ї пішої дивізії
61. лікар Журавель	на військовій службі не перебував
62. лікар Бризгун	на військовій службі не перебував
63. військ. чиновн. Біленький	для доручень інтендантства
64. військ. чиновн. Хоха	759-ї пішої дружини
65. священник Маринич	Київської єпархії
66. підпоручник Марковський	Кексгольмського полку
67. Капельмейстер Попович	17-го запасного полку